

Γ.Η. Κοιμιάς

Ομότιμος Καθηγητής του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Πρόεδρος της ΕΦΑ

Λακωνικά και εν μέρει ελλειπτικά, περιγράφω τρία στοιχεία επαφής ή τρόπους πρόσληψης, τελικά αναγνώρισης, χαρακτηρισμένους με τρεις λέξεις, περιοδολόγηση, ένταση και πρόκληση, που μαζί εξηγούν, θαρρώ, το «πώς» και το «γιατί» του Θουκυδίδη «εσ αεί».

Περιοδολόγηση

Τρεις κύκλους ζωής σε πεντακόσια χρόνια έχει ζήσει ως τώρα ο Θουκυδίδης, ο τρίτος ξεκίνησε μόλις τώρα. Για κοντά δύο χιλιάδες χρόνια, χονδρικά ως το 1500, ο Θουκυδίδης υπάρχει σχετικά λίγο ή καθόλου, κυρίως μετά το κλείσιμο των Σχολών στα 529, με εξαίρεση βραχύβιες εμφανίσεις προς το τέλος των Σταυροφοριών: κάποιον κείμενο, κοντά στο «λιμάνι της ελονοσίας» Aigues Mortes της Προβηγκίας, απ' όπου ξεκίνησε το τελευταίο του ταξίδι ο Βασιλιάς και Άγιος Λουδοβίκος, μεταφράζεται εκεί στα αρχαία Provençal, κοντά στα 1400. Αλλά από τα 1500 και μετά ξεκινά η αλματώδης σύγχρονη πορεία του Θουκυδίδη: δημοσιεύεται η λατινική μετάφραση του ριζοσπάστη αναγεννησιακού πανεπιστήμονα Lorenzo Valla, παραγγελία του Πάπα, κατά τεκμήριο από πρωτότυπο κείμενο ελληνικό, ιδιοκτησία του Βατικανού. Δημοσιεύεται επίσης το ίδιο το ελληνικό κείμενο, από τον ρηξικέλευθο εκδότη Aldo Manuzio. Η σπιθα γίνεται φλόγα και η φλόγα φωτιά και δεν έχει σταματημό: δέκα χρόνια μετά δημοσιεύει ο θαυμαστής του Θουκυδίδη Nicola Machiavelli τον δικό του, ολότελα Θουκυδίδη Πρίγκηπα. Κι' άλλα εκατό χρόνια μετά, στα εγκαίνια του πρώτου Ευρωπαϊκού εμφύλιου πολέμου, που σημαδεύεται από την πρώτη κατατόμιση εκ θεού άρχοντας, μεταφράζει ο Thomas Hobbes τον Θουκυδίδη, από το ελληνικό πρωτότυπο, σε μια σύγχρονη διεθνή ευρωπαϊκή γλώσσα, ωσει πρόλογο στον δικό του Λεβιάθαν.

Φέρνει ο Θουκυδίδης στον σύγχρονο κόσμο την άνετη ειλικρίνεια της σκληρότητας, για τα πανεπιστήμια και τις καγκελαρίες. Ός στις μέρες μας, δημοσιεύονται: πόνημα ευρύτατης σύνθεσης με τίτλο Thucydides and the Modern World; Reception, Reinterpretation

and Influence, from the Renaissance to the Present [K. Harloe, N. Morley, CUP 2012], συν δύο βιογραφίες του ιστορικού συν δύο επανεκδόσεις [από το 1900] βιογραφιών και αναλύσεων. Κι' έχει προηγηθεί ο μέγας και θορυβώδης Θουκυδίδης έρωτας της κλασικής γερμανικής ιστοριογραφίας.

Όμως, κι' όπως αναγνωρίστηκε απ' την αρχή, ήταν ο στ' αλήθεια πόλεμος, που με τη σκληρότητά του κατέπληξε και λειτούργησε ως καταλύτης για την ξαναγεννημένη περίοδο του Θουκυδίδη – και μάλιστα δυο φορές, όταν τέλειωσε [όπως τέλειωσε] κι' όταν μεταπλάστηκε [αν μεταπλάστηκε] σαν επέτειος;. Κι' όπως ο Θουκυδίδης, που άρχισε να γράφει αμέσως μετά την κήρυξη του Πελοποννησιακού Πολέμου στα 431, έτσι κι' ο εμπνευσμένος μαθητής του άρχισε το γράψιμο στα 1914, με το ίδιο σκεπτικό, ότι ο πόλεμος που μόλις ξεκινούσε θα ήταν ο στ' αλήθεια Μεγάλος Πόλεμος. Ο Luigi Albertini, Ιταλός δημοσιολόγος και γεροισιαστής, δημιουργός και διευθυντής της Corriere della Sera, παραδειγματικά απολυθείς λόγω της σκληρής κριτικής του στη φασιστική κυβέρνηση του Μουσοσολίνι, πέθανε το 1941, αλλά το τρίτομο έργο του για τις ρίζες του μεγάλου πολέμου εκδόθηκε, αμέσως μετά τα ιταλικά, σε μνημειώδη έκδοση 2000 σελίδων στα αγγλικά από την Οξφόρδη, το 1952 [The Origins of the War of 1914]. Εδώ, αντί για τις περίφημες αγορεύσεις ανδρών επιφανών [αν και συχνά ανώνυμων κηρύκων, συνάμα αγγελιοφόρων], σαν τεντωμένα νεύρα στο πρωτότυπο Θουκυδίδη κείμενο [το ήθος της σκληρότητας προκλητικό με γλώσσα παγωμένη], στο θυγατρικό του ομοίωμα κυριαρχεί το αργό ξετύλιγμα της περίτεχνης διπλωματικής αλληλογραφίας των Υπουργών Εξωτερικών των Μεγάλων Δυνάμεων, η περίτεχνα κρυμμένη σκληρότητα επιστρώνεται σωρευτικά μέχρι την καταστροφή.

Σε άμεση διαλογική σχέση με τον Θουκυδίδη βρίσκεται η πραγματεία The Origins of the Peloponnesian War του G.E.M. de Ste. CROIX [London, Duckworth, 1972]: εδώ αναγνωρίζεται και αναδεικνύεται η μεθοδολογική τομή του Θουκυδίδη, που αφορά στην ποι-

οτική διάκριση ανάμεσα στα αίτια και τις αφορμές: σέ μια σχεδόν εκατοντασέλιδη coda, ο και νομομαθής αυτός μάεστρος της ανάλυσης κειμένων βγάζει εκτός πλαισίου των αιτίων του πολέμου τις προστατευτικές ρυθμίσεις κατά των Μεγαρέων, στην περίφημη αντιπαράθεση του ανένδοτου Περικλή με τους ενδοτικούς υποχωρητικούς προξένους των Πελοποννησίων. Στη συνέχεια, επιχειρήθηκε ακόμη και ολοσχερής επανάληψη του Θουκυδίδη άθλου, το τρόπαιο δίνει φτερά: ο πολυγραφότατος Καθηγητής του Yale Donald Kagan, ήδη συγγραφέας τετράτομης ιστορίας του Πελοποννησιακού πολέμου, δημοσίευσε και ευπώλητη, επίτομη έκδοσή της, The Peloponnesian War [Harper, 2003], με ειδικότερο στόχο την ακρίβεια της τεκμηρίωσης του Θουκυδίδη, που βέβαια παίρνει άριστα. Μάλλον ως πολιτικός φιλόσοφος παρά ιστορικός έχει ο Θουκυδίδης πολιτογραφηθεί.

Τώρα πια, που τέλειωσαν κι' όλες οι αναμνηστικές εκατονταετηρίδες κ.λπ. του Μεγάλου Πολέμου, σε τί θα οφείλει την επόμενη περίοδο του σύγχρονου βίου του ο εσ αεί Θουκυδίδης; Ξαφνικά, υπάρχει η Κίνα. Και ήδη από το 2015 εμφανίζεται στη βιβλιογραφία ο τίτλος «Η Παγίδα του Θουκυδίδη», πρώτα σε άρθρο [The Atlantic, 24.9.15], ύστερα σε εκτενή μονογραφία [Destined for War, H-M Harcourt, 2017]. Ο Καθηγητής Graham Allison διδάσκει στην Σχολή Κέννεντυ του Χάρβαρντ. Η περίφημη παγίδα εμφανίστηκε πάλι ξανά πριν λίγες μέρες ως «λέξη της χρονιάς που φεύγει» στους Financial Times και παράλληλα στους New York Times, ως κατευναστική παραίνεση προς τους δύο υπερδυναμικούς Προέδρους της τελεολογικά παγιδευμένης δυνητικής αναμέτρησης. Θα την ξαναβρούμε σύντομα.

Ένταση

Ο Δημήτριος Κακλαμάνος [επιμελητής της μνημειώδους Οξονιακής Έκδοσης του Θουκυδίδη στη μετάφραση του Ελευθερίου Βενιζέλου] αναφέρει ένα απόκρυφο επεισόδιο σχετικό με την λαϊκή πρόσληψη του Θουκυδίδη. Επιθεωρητής της Μέσης Εκπαίδευσης σκαρφίστηκε σπάνιο δημοσκοπικό, στην τελευταία

τάξη του Λυκείου, με ερώτημα ποιόν από τους δύο βασικούς αντιπάλους, τους Αθηναίους ή τους Σπαρτιάτες, θα προτιμούσαν – επιθυμούσαν – θεωρούσαν νικητή – έχοντας ήδη διδαχθεί την ιστορία του πολέμου και συνεπώς ξέροντας το ψυχρό του τέλος. Με έκπληξή του ο Επιθεωρητής κατέγραψε ότι – η μεγάλη πλειοψηφία των μαθητών κήρυξαν νικητές τους Αθηναίους – και μόνο στην περιοχή της Σπάρτης μια οριακή πλειοψηφία επέλεξε τους Σπαρτιάτες. [Θουκυδίδου Ιστορία, Κατά Μετάφρασιν Ελευθερίου Βενιζέλου, Επιμέλεια Δημητρίου Κακλαμάνου, Εν Οξωνία, Εκ του Τυπογραφείου του Πανεπιστημίου, σελ. xix της εισαγωγής, στην αγγλική].

Στον σύγχρονο αναγνώστη πρέπει να είναι σαφές ότι το κείμενο του Θουκυδίδη δεν είναι ουδέτερο. Είναι αρχετυπικά παρεμβατικό, όχι τόσο ως προς την γνώμη αλλά ως προς την απαιτούμενη στάση του αναγνώστη: ο Θουκυδίδης εγκαλεί, δεν ανέχεται τον αναγνώστη ως αναγνώστη αν ο αναγνώστης δεν είναι «με» τον Θουκυδίδη – πώς; Μα «παίρνοντας θέση», ανταποκρινόμενος στην καταλυτική ένταση του κειμένου, που αυτή μόνη τον καθιστά ικανό να καταλαβαίνει, να «πιάνει» και με τη λογική και με το συναίσθημα, να κατά-νοεί, να μπαίνει μέσα στο κείμενο όπως μπαίνει ο μουσικός στη μουσική του και το αηδόνι στο κελήδισμά του, να χαίρεται, να απολαμβάνει αλλά και να θρηνεί, να έχει στη γεύση του τον λυγμό του τραγικού χρόνου, να γράφει την ιστορία, τη «δική» του και του Θουκυδίδη, να μπορεί να τη διαβάσει ξανά και ξανά και να του είναι πάντα καινούργια. Κι' εδώ είναι που ελλοχεύει η λεγόμενη παγίδα: για να πάρεις θέση πρέπει να μπορείς να διακρίνεις το μεγάλο και μόνιμο από το μικρό και φευγαλέο, να το διαβάσεις αν και σου το κρύβουν με τα προσχήματα, που φαλκιδεύουν την ειλικρίνεια της σκληρότητας, ρητά:

Την μεν γαρ αληθεστάτην πρόφασιν, αφανεστάτην δὲ λόγῳ, τοὺς Ἀθηναίους ηἰγούμαι μεγάλους γιγνομένους καὶ φόβον παρέχοντας τοῖς Λακεδαιμονίοις ἀναγκάσαι ἐς τὸ πολεμείν. Αἱ δ' ἐς τὸ φανερόν λεγόμεναι αἰτίαι αἰδ' ἦσαν ἐκατέρων... [Θουκ. Ι, 23.6]

Η αληθεστάτη, πραγματικώς, αλλ' ανομολόγητος αιτία υπήρξε η αυξανόμενη δύναμις των Αθηνών, η οποία επτόησε τους Λακεδαιμονίους και τους εξώθησεν εις πόλεμον. Οι λόγοι όμως, τους οποίους τα δύο μέρη επρόβαλαν δημοσία δια την διάρρηξιν της ειρήνης και την έκρηξιν του πολέμου είναι... [Ελ. Βενιζέλος]

The truest quarrel, though least in speech, I conceive to be the growth of the Athenian power, which putting the Lacedaemonians into fear necessitated the war. But the causes of the breach of the league publicly voiced were... [Thomas Hobbes]

Τυχερέ κι' ευλογημένε αναγνώστη, ο ιστορικός σε εγκαλεί για να σε καταστήσει δικό του, αληθή κοινωνό με τον οποίο θα μπορεί να μοιραστεί τα μυστικά του, γι' αυτό πρώτος εκείνος σε παίρνει κατ' ιδίαν και σου φυτεύει το μυστικό, είσαι τώρα συνένοχος, μεταφέρεις κι' εσύ την αναγνώριση, την ποιητική ένταση και την αλήθεια.

Πρόκληση

«Upon what food doth Caesar feed that he hath grown so great?!» [William Shakespeare, Julius Caesar, Act 1, scene 2], λόγια φρικτά που φύτεψε ο Βάρδος στον χυδαίο υβριστή, συνωμότη, επίδοξο φονιά, λόγια αδιανόητα στη γλώσσα της πολιτικής ορθότητας, που μας προστατεύει τόσο αποτελεσματικά από την αλήθεια, ποιό το τίμημα;

Με ήρεμη, αναπάντεχη προκλητικότητα, ο Θουκυδίδης πήγε τη χειραφέτηση από την κίβδηλη πολιτική ορθότητα ένα ακραίο βήμα παραπέρα, δηλώνοντας ούτε λίγο ούτε πολύ κατακτητής της ιστορικής αθανασίας, ες αεί το έργο του, αθάνατος κι' αυτός μαζί του. Θα έπρεπε να καταπλήσει, ενώ περνά απαρατήρητο, ότι ο ακραίος, σχεδόν υβριστικός αυτός λόγος έγινε και παρέμεινε αποδεκτός από την αντίθετη πλευρά του ιστορικού αφηγήματος, δηλαδή τους συνυπεύθυνους για τη διάσωση και διάδοσή του αναγνώστες, για διόμισυ χιλιάδες ολόκληρα χρόνια. Ούτε κείμενο λατρείας να ήταν, άλλο τέτοιο αφήγημα δεν υπάρχει

στην παγκόσμια ιστορία κι' ούτε σαν αμαρτία μπορεί να επαναληφθεί. Όμως, γιατί;

Διότι δεν είναι αμερόληπτο και ευσυνείδητο πόνημα που φοβισμένα στρίβει να κρυφτεί στον καθρέφτη, αλλά ιδιώνυμο πρωτότυπο τέχνης σπουδαίας και μεγάλης, δημιουργεί τον δικό του κυκλικό χρόνο, φτιάχνει την αλήθεια του από το υλικό του δυνητικού μέλλοντος, παγιδεύει το νοούμενο μέλλον στη λογική της εντελέχειας – με μια αδιαπραγμάτευτη προϋπόθεση, ότι το ποιητικό, ιστορικό γεγονός είναι όντως μέγιστο, είναι όντως *μίμησις πράξεως σπουδαίας και τελείας, μέγεθος εκούσης, δι' ελέου και φόβου*. Αλλοίμονο, μίμησις πιο τραγική κι' από την τραγωδία την ίδια, διότι η τραγική ιστορική πράξη δεν θα ολοκληρωθεί, τα χνάρια της σπουδαίας και τελείας πράξεως δεν τα χωνεύει κανένας πανδαμάτωρ χρόνος, το ιστορικό αφήγημα ατόφιο χωρίς κάθαρση παραμένει απλά ες αεί:

Όσοι δε βουλήσονται των τε γενομένων το σαφές σκοπεῖν και των μελλόντων ποτέ αὐτῖς κατὰ το ανθρώπινον τοιούτων και παραπλησίων ἐσεσθαι, ωφέλιμα κρίνειν αυτά αρκούντως ἔξει. Κτήμα τε ες αεί μᾶλλον ἢ ἀγώνισμα εἰς το παρακρήμα ἀκούειν ξύγκειται. [Θουκ. Ι, 22.4]

But he that desires to look into the truth of things done and which [according to the condition of humanity] may be done again, or at least their like, he shall find enough herein to make him think it profitable. And it is compiled rather for an everlasting possession than to be rehearsed for a prize. [Thomas Hobbes]

Ο αποκλεισμός του μυθώδους από την ιστορίαν μου ίσως την καταστήσει ολιγώτερον τερπνήν ως ακρόαμα. Θα μου είναι όμως αρκετόν, εάν το έργον μου κρίνουν ωφέλιμον όσοι θελήσουν να έχουν ακριβή αντιληψιν των γεγονότων, όσα έσσουν ήδη λάβει χώραν, και εκείνων τα οποία κατὰ την ανθρώπινην φύσιν μέλλουν να συμβούν περίπου όμοια. Διότι την ιστορίαν μου έγραψα ως θησαυτόν παντοτεινόν και όχι ως έργον προωρισμένον να υποβληθεί εις διαγωνισμόν και ν' ανα-

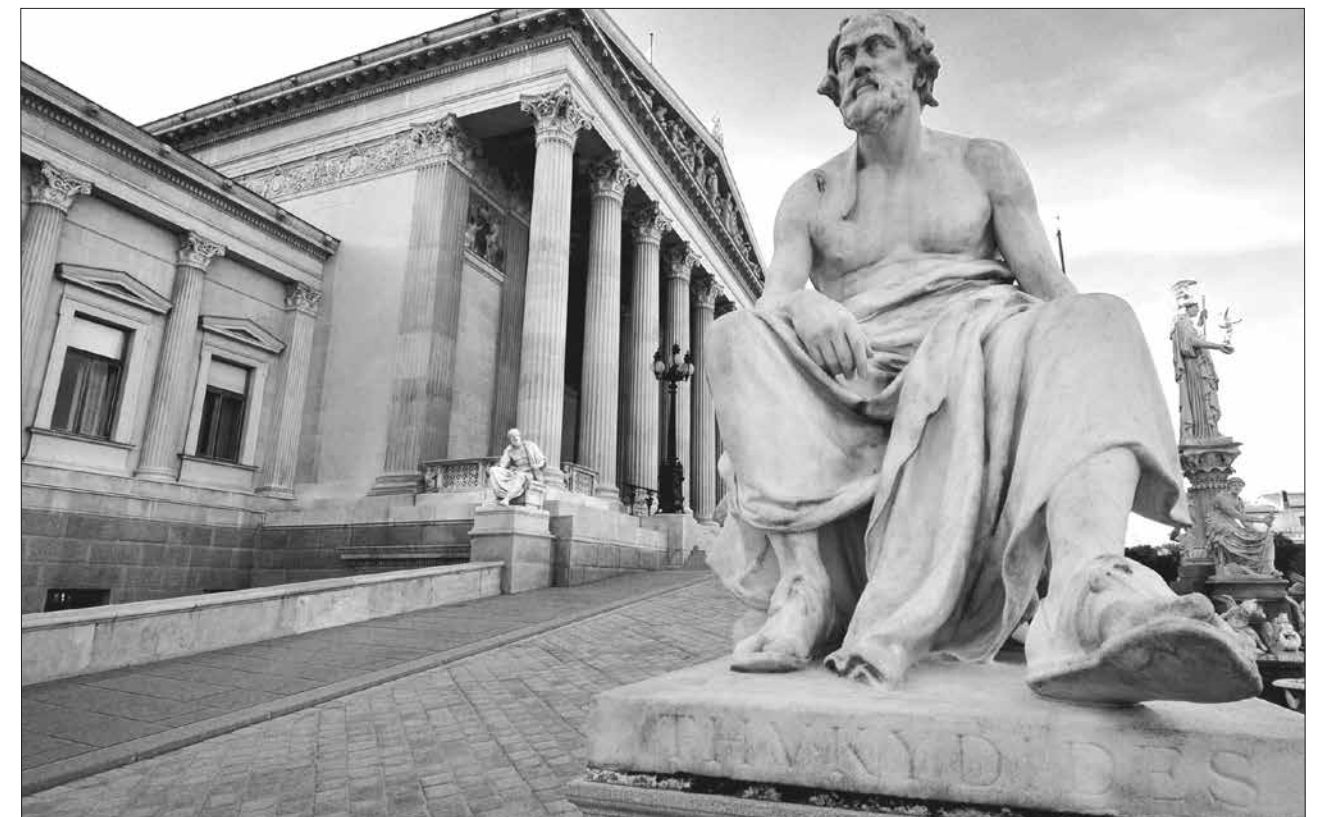
γνωσθή εις επήκοον των πολλών, δια να λησμονηθή μετ' ολίγον. [Ελ. Βενιζέλος]

Μα και η α-λήθεια η ίδια είναι ες αεί, μόνο η λήθη είναι εντελέχεια τελειωμένη. Το ιστορικό ποίημα είναι ο τόπος όπου η εντελέχεια είναι ανοικτή, όπως στην εξαίρετα ειπωμένη διεργασία που βάπτισε η Romilly: La construction de la vérité – η ποιητική συγκρότηση της ιστορικής αλήθειας.

Τί σχέση έχει, τελικά, το «κείμενο» του Θουκυδίδα με κείνο το άλλο, το καταραμένο, που τω όντι κείται διότι έχει ήδη γίνει, το «πραγματικό» που το κείμενο αφηγείται, όπως στ' αλήθεια έγινε αλλά κι' όπως, για την αλήθεια του λόγου, θ' άπρεπε να έγινε, ποιό είναι το πιο σημαδεμένο με σημασία, το συγκροτημένο από

το αφήγημα πραγματικό [διότι άλλο δεν γνωρίζουμε] ή μήπως το ίδιο το ποιητικό αφήγημα, που μπορείς τη στιγμή τούτη να κρατάς και ν' απαγγέλεις, ποίημα του τώρα μα και ξανά στο όποτε τώρα, δηλαδή πάντα, ες αεί; Πώς το αφήγημα κτίζει την αλήθεια σου για σένα και με σένα, ες αεί;

Χωρίς σταματημό, σε εγκαλεί και σ' αγκαλιάζει, δεν σου αφήνει χώρο ακάλυπτο έτσι που μονάχα να παρατηρείς, ουδέτερος, αμερόληπτος, ανελεύθερος, ά-λογος, τελικά ανύπαρκτος. Για να είσαι ελεύθερος πρέπει να κτίζεις την τραγική αλήθεια, η αντοχή σου φτιάχνεται στο μέτρο της ελευθερίας σου: οι πολιτισμοί που ζουν στην αληθινή τους ιστορία είναι αγκαλιασμένοι μ' ένα βιβλίο.

Το άγαλμα του Θουκυδίδα μπροστά από το Κοινοβούλιο της Αυστρίας, στη Βιέννη, έργο του Θεόφιλου Χάνσεν